

ДО 205-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ЧАСУ ЗАСНУВАННЯ НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

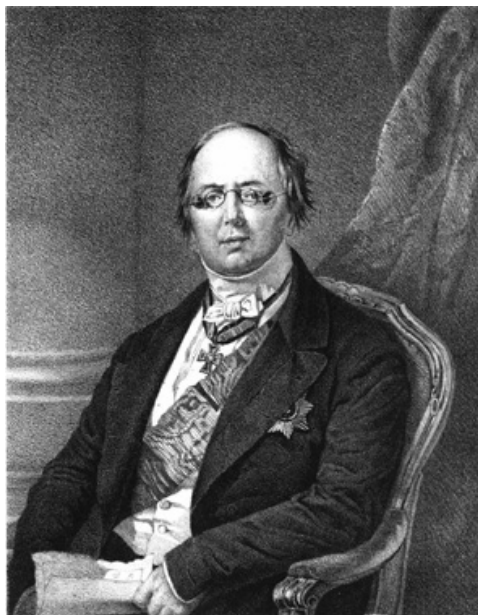
Надія БОНДАР
(Ніжин)

Почесний попечитель Гімназії вищих наук у Ніжині граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько

Графу Іллі Андрійовичу Безбородько, що помер 3 червня 1815 р., не судилося дочекатися здійснення заповітної мрії – побачити відкриття навчального закладу, біля витоків якого він стояв. У графа не було синів – лише дві дочки. Одна була дружиною князя А.Я. Лобанова-Ростовського, інша – Любов Іллівна – графа Г.Г. Кушельова. В останнього подружжя й народився син Олександр Григорович, що став найближчим спадкоємцем за чоловічою лінією графа Іллі Андрійовича. Пізніше, але ще за життя батька його, Олександр Григоровичу “повелено было именным Высочайшим указом называться впредь графом Кушелевым-Безбородко, во уважение к отличному служению покойного князя Безбородко, на пользу и славу отечества всю жизнь посвятившего, дабы знаменитая заслугами фамилия сея с кончиною последнего в роде не угасла, но паки обновясь, пребыла навсегда в незабвенной памяти российского дворянства” [2, с. 7].

У 1815 р. п’ятнадцятирічний граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько ще продовжував навчання. Його батько прагнув дати синові блискучу освіту. Закінчивши в 1816 р. благородний пансіон при Царськосільському лицей, О.Г. Кушельов-Безбородько відразу склав іспит у Санкт-Петербурзькому педагогічному інституті, потім був удостоєний від Московського університету ступеня доктора етико-політичних наук. Після закінчення навчання Олександр Григорович відправився 8 серпня 1818 р. у виклопотану його батьком тривалу подорож за кордон із дипломатичним дорученням. Під час подорожі батько й син вели жваве листування, з якого видно, що молодий граф із користю для своєї освіти проводив час. Він дослухався до порад і повчань батька, знайомився з видатними письменниками, вченими, працював у бібліотеках, відвідував музеї, купував книги. 22 серпня 1819 р. Олександр Григорович повернувся з-за кордону до Петербурга, але листування з батьком

продовжувалося, оскільки Г.Г. Кушельов до самої смерті жив у своєму маєтку в Краснополлях Холмського повіту Псковської губернії. У листах дуже часто йшлося про Ніжинську гімназію вищих наук. Батько всіляко спонукав сина добитися дозволу фактично відкрити цей навчальний заклад. І син докладав багато зусиль для цього. Постійно заважали різні обставини, головною з яких було те, що увага чиновників міністерства народної освіти в цей час була відвернута іншими важливими справами. Так, 19 жовтня 1811 р. був заснований Царськосільський ліцей, що вимагало в подальші роки стосовно цього навчального закладу багато додаткових розпоряджень, – адже ліцей знаходився під особливим покровительством імператора; 2 травня 1811 р. було затверджено рішення про відкриття Рішельєвського ліцею в Одесі; 18 січня

1819 р. оголошено було про перейменування Волинської гімназії в ліцей; 8 лютого 1819 р. утворено Санкт-Петербурзький університет; крім того, різні турботи, пов'язані з університетами, що недавно відкрилися в Харкові та Казані. Сповільнювалося відкриття гімназії в Ніжині частково й тим, що граф О.Г. Кушельов-Безбородько, що піклувався про якнайкращий устрій навчального закладу в Ніжині, брав особисту участь у виробленні проекту статуту і був не задоволений тим проектом, який подав граф Кочубей до кабінету міністрів.

Нарешті, завдяки зв'язкам, наполегливості, граф О.Г. Кушельов-Безбородько добився того, що ще до затвердження статуту гімназії, за доповіддю міністра духовних справ і народної освіти кн. О.М. Голіцина, Високим рескриптом 19 квітня 1820 р. було дозволено Ніжинській гімназії вищих наук розпочати функціонувати “на однакових с Ярославским Демидовским высших наук училищем правах в отношении к чиновникам и воспитанникам оногo; в рассуждении же учения – на основании, предположенном главным правлением училищ” [2, с. 8]. Цим-таки рескриптом граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько був призначений почесним попечителем нового навчального закладу, якому в навчально-адміністративному відношенні призначено було підпорядкуватися безпосередньо попечителю Харківського учбового округу. Із доповіді міністра стає зрозумілим, що спочатку О.Г. Кушельов-Безбородько клопотався про найменування Ніжинського навчального закладу “ліцеєм”, у чому було відмовлено з формулюванням: “учреждение вновь лицеев где бы то ни было не согласуется с общепринятою главным правлением училищ системою народного просвещения в государстве” [2, с. 9]. У міністерській доповіді так мовиться про організацію навчання в гімназії: “учебные предметы, приличные сего рода заведениям, распределить на три трехлетия таким образом, чтобы они продолжались постепенно в трех разрядах по удобности, относя преподавание высших наук к последнему разряду или трехлетию” [2, с. 9].

Грошей на відкриття й подальший розвиток навчального закладу було цілком достатньо. До пожертвуваних кн. О.А. Безбородьком 210 тис. руб. до 1820 р. додалися відсотки в сумі 169108 рублів 57 коп. Крім того, граф О.Г. Кушельов-Безбородько “предписал своей Веркиевской экономии (близ Нежина) выдать за первую треть 1821 года 5 тысяч из назначенных графом Ильею Андреевичем к ежегодному жертвованию на вечные времена 15 тысяч” [1, с. 8]. Веркіївська економія повинна була всіляко сприяти облаштуванню гімназії. Для потреб гімназії надавалися столяри, теслі й інші працівники; виготовлялися класні столи, лавки, шафи. Попечитель брав особисто активну участь у всьому, що стосувалося первинної організації роботи навчального закладу. Зокрема, у березні 1821 р. він вислав для казенних вихованців 100 аршинів сукна зі своєї Остерської фабрики. Але Тимчасове правління гімназії визначило, що сукно дещо товстувате і могло б підійти хіба-що для шинелей вихованців, або для прислуги. О.Г. Кушельов-Безбородько згодився з такою думкою і запропонував придбати для вихованців сукно вартістю від 8 до 10 руб. за аршин, а якщо буде необхідність – то й дорожче. Вибирати колір він запропонував правлінню, оскільки статут ще не був затверджений і форма, колір одягу майбутніх гімназистів не встановлені.

Граф проявляв турботу не тільки про вихованців, але й про викладачів і службовців. Так, у квітні 1824 р. він звернувся до міністра кн. О.М. Голіцина з пропозицією призначити з відсотків із залишкового капіталу особливі оклади секретарю конференції гімназії (400 руб.), члену правління (400 руб.), секретарю правління (250 руб.), підвищити оклади професорів латинської й французької словесності з 1 тис. руб. до 2 тис. руб. на рік – тобто до окладу старшого професора з присвоєнням цього звання.

Так как во всех российских университетах и училищах <...> кафедра латинской словесности уравнена с кафедрами наук, то я нахожу приличным сделать оную старшею. К сему я побуждаем желанием усилить в сем училище преподавание латинского языка. Таковое же жалованье признаю нужным дать и профессору французской словесности. Две причины меня к сему побуждают: первое – повсемственное оного языка употребление, второе – то, что достойного профессора по части словесности французского языка, особливо в малом городе Нежине, на жалованье в 1000 рублей приобрести весьма трудно» [2, с. 41].

Із цією пропозицією керівництво гімназії не погодилося, аргументуючи тим, що є й інші потреби (недостатньо забезпечене викладачами третє триріччя, немає викладачів юридичних, політичних і військових наук тощо). Крім того, висловлювався сумнів у правильності такого рішення стосовно тільки до професорів латинської й французької словесності, підвищення тим, хто читає німецьку й грецьку словесність, не планувалося, а це, на думку директора гімназії, могло викликати незадоволення з боку останніх і напружену атмосферу в колективі, що ніяк не сприяло б успішному функціонуванню нещодавно відкритого навчального закладу.

Граф О.Г. Кушельов-Безбородько був постійно обізнаний із усім, що відбувалося в гімназії. Всі звіти й доповіді готувалися в двох екземплярах: один – графові, інший – окружному попечителю. І, навіть, коли в серпні 1824 р. Олександр Григорович відправляється посланником у Франфуркт, він просить директора доставляти йому кожні два місяці звістки про стан справ у гімназії, а дорогою назад із Варшави повідомляє про необхідність відновити пересилку всіх паперів, як і раніше, до Петербурга.

Почесний попечитель досить часто особисто відвідував гімназію в Ніжині, був присутнім на іспитах. Про свої спостереження, оцінки діяльності закладу висловлювався як усно (на конференціях), так і письмово. Неодноразово проводив загальну ревізію, уважно розглядаючи найрізноманітніші питання, проблеми; турбувався про матеріальне становище службовців, усіяко старався його поліпшити. Під час проведення ревізії в 1823 р. він був у гімназії разом із окружним попечителем і, вочевидь, був цілком задоволений станом справ, оскільки 19 вересня 1823 р. з такими словами звернувся до загальних зборів: “Приятным долгом почитаю объявить, что во время пребывания моего в Нежине и обревизования хода гимназии высших наук замечены мною большие усилия воспитанников со времени последней моей ревизии как в науках, так и в языках” [1, с. 85]. У кінці свого виступу він називає стан гімназії квітучим і виражає побажання, щоб гімназія досягла “вищого ступеня досконалості”.

Така оцінка зовсім не означає, що у почесного попечителя не було ніяких претензій. У цілому було зроблені 22 зауваження, що стосувалися різних сторін діяльності навчального закладу: одні – щодо різних господарських справ, інші – становища деяких службовців, треті – функціонування пансіону тощо. Зокрема, пропонувалося призначення квартирних грошей (професорам 500 рублів, учителям 300 рублів щороку) в тих випадках, коли не вистачало квартир при гімназії й викладачі вимушені були знімати їх у місті. Щодо організації навчального процесу рекомендувалося призначити особливі години для чистописання й правопису в нижчих класах, використовуючи з цією метою години, призначені для математичної географії, яку, по-перше, нікому читати, по-друге, немає необхідного устаткування для проведення занять. Почесний попечитель пропонує збільшити кількість годин на вивчення мов – призначити чотири години на тиждень замість трьох; збільшити число наглядачів, призначивши, навіть, одного понад штатний розпис. Висловлювалася також вимога вести викладання мов, у т.ч. й латини, цією ж мовою; змушувати пансіонерів (гімназистів) говорити на іноземних мовах у позаурочний час. Є зауваження й щодо навчання грецької мови, яка є факультативною. Граф вважає, що про бажання вивчати її слід питати не в дітей, а в їхніх батьків. Не залишаються без уваги почесного опікуна святкові й недільні дні, канікулярний час. Щоб уникнути різних непорозумінь, він радить відпускати вихованців зі спеціальним квитком від інспектора тільки до батьків, родичів або до тих людей, до кого просили відпустити батьки. Є зауваження навіть щодо розміщення учнів у ідальні й у кімнатах для занять – “по классам, по поведению, а в классах – по успехам с назначением из них старшего или репетитора, что будет сильнейшим средством возбуждения в них благородного соревнования” [1, с. 86].

Багато уваги приділяється питанням дисципліни. Наприклад, інспекторам, які харчуються за рахунок “пансіонарної суми” з дозволу почесного опікуна, наказує “для соблюдения высшего порядка благопристойности при столе, а равно надзирания за доброю кушанья” [1, с. 86] не тільки бути присутнім “при столі” пансіонерів, але й разом з ними вживати ту ж їжу. Навіть коли гувернери не виконують обов’язки чергових, не відпускати їм їжу в кімнати, а обідати з вихованцями разом.

Піклування про гімназію виражалося й у тому, що почесний попечитель робив багато різних пожертв, що збагатило навчальний заклад особливо наочністю та книгами. Так, графом була пожертвована (тобто подарована) прекрасна бібліотека, що склада-

лася, здебільшого, з класичних творів французької літератури – 382 найменувань у 1877 томах; наприкінці 1822 р. – мінералогічний кабінет, що складався з 642 штуфів; фізичний і мінц-кабінет, завдяки чому гімназія за короткий час дістала можливість більш повно задовольняти навчальні потреби.

Незабаром після відкриття гімназії О.Г. Кушельов-Безбородько, піклуючись про приведення навчального закладу до “квітучого стану”, задумав відкрити вчене товариство, яке б займалося історичними дослідженнями – за прикладом такого ж товариства при Ярославському Демидовському вищих наук училищі. На жаль, конференція заперечувала проти цього, аргументуючи це малою кількістю професорів, а також відсутністю джерел як об’єкта вивчення ймовірного наукового товариства. І як наслідок міністр не визнав за можливе організувати вченого товариства при Ніжинській гімназії вищих наук.

Одночасно почесний попечитель вживає заходів щодо облаштування у приміщенні гімназії церкви, оскільки вихованці та викладачі відвідували одну з парафіяльних у місті, що в осінній і весняний ускладнювалося через погані дороги, з іншого боку – займало навчальний час і йшло в розріз із головним принципом побудови навчального процесу – пансіонного перебування гімназистів. 17 серпня 1823 р. граф повідомляє директора гімназії Г. Орлая, що церква буде відкрита в ім’я Св. мученика Олександра Воїна, в пам’ять князя Безбородька і що ікони для неї вже замовлені в Петербурзі. Дивно, але й цей процес сповільнюється – цього разу Священним синодом і місцевим архієреєм. Церква була освячена тільки 22 червня 1824 р. Під час церемонії освячення архімандритом виголосив: “во благодарение и бессмертную память основателям сего знаменитого учебного заведения, а также сореволютеру их, внуку графу Александру Григорьевичу Кушелеву-Безбородко” [1, с. 92].

О.Г. Кушельова-Безбородька хвилювало абсолютно все, що відбувалося в гімназії, навіть, здавалося б, достатньо дрібні питання (не зважаючи, навіть, на те, що на початку діяльності й сам директор звертався з приводу рішення різних проблем до почесного попечителя). Відтак, його не могла не схвилювати “справа про вільнодумство”. Один із пізніших керівників цього навчального закладу в Ніжині – директор історико-філологічного інституту наприкінці XIX ст. М.О. Лавровський, досліджуючи історію Ніжинської гімназії вищих наук, вважав, що справа, “поглотившая совершенно непроизводительного столько труда и времени, принесшая столько вреда существу дела, наделавшая столько шума, тревог и волнений, в действительности вовсе не имеет тех размеров и того вида, какие она получила впоследствии в процессе постепенного своего развития” [1, с. 129].

Ця історія справила неприємне враження на почесного попечителя. 1 серпня 1830 р. він звернувся до директора гімназії й усіх її службовців зі “строгим внушенням”, у якому висловив занепокоєння у зв’язку з подіями, що відбуваються в навчальному закладі; а також своє крайнє невдоволення й заявив наступне: “Всякий наставник должен всегда иметь в виду важность своей должности и принятую им ответственность пред правительством, родителями и совестью своею, не только наставлениями, но еще более примером научать учеников своих всем христианским и гражданским добродетелям. Посему ссоры, личности, учения ложным началам, худое поведение, неисполнение своей должности со стороны наставников, не могут быть терпимы в благоустроенном учебном заведении” [1, с. 130]. Далі він говорить, що не збирається вда-

ватися до подробиць розгляду вини або невинності будь-кого – чекатиме офіційного висновку вищого керівництва училища, після якого із задоволенням буде готовий “возвратитъ прежнее благорасположение тем, которые окажутся совершенно невиновными” [1, с. 131]. Висловлюючи певні претензії до директора гімназії, почесний опікун указує: “Вместе с тем я не могу не заметить, что г. директор должен бы с большею твердостью прекращать всякое неустройство, ибо Высочайше утвержденных устав предоставляет ему власть и возлагает на него сию обязанность” [1, с. 131].

З огляду на вище зазначена, складно не погодитися з висновком М.О. Лаврівського, який він зробив, опрацювавши архівний матеріал, у своїй книзі “Гімназія вищих наук князя Безбородько в Ніжині (1820–1832)”, що граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько був дійсним, а не номінальним попечителем вищого навчального закладу в Ніжині, брав активну участь не тільки в його організації, облаштуванні й відкритті, полегшуючи і прискорюючи цю важку роботу власними пожертвами; але й згодом, до останнього свого дня ставився з незмінною увагою і дбайливістю до інтересів безбородьківського навчального закладу, дійсно дбав про досягнення ним “вищого ступеня досконалості”.

-
1. *Лавровский Н.А.* Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине (1820–1832). – К., 1879. – 158 с.
 2. *Петухов Е.В.* Гимназия высших наук в Нежине. 1820–1832 (К 75–летию со дня основания). Исторический очерк. – Спб.: Типография В.С. Балашева и К. – 1895. – 61 с.
 3. *Полевой П.* Граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Изд. второе, исправленное и дополненное. – Спб., 1881. – 178 с.

***Бондар Н.* Почесний попечитель Гімназії вищих наук у Ніжині граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько**

Короткий біографічний начерк представника династії Безбородьків, котрий закінчував будівництво і опікувався відкриттям у Ніжині Гімназії вищих наук. Незважаючи на звання *почесного* попечителя цього вищого навчального закладу, до часу своєї смерті О.Г. Кушельов-Безбородько був справжнім його керівником-розпорядником і меценатом.

***Бондарь Н.* Почетный попечитель Гимназии высших наук в Нежине граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородько**

Короткий биографический очерк о представителе династии Безбородько, который заканчивал строительство и заботился об открытии в Нежине Гимназии высших наук. Незвзирая на звание *почетного* попечителя этого высшего учебного заведения, до времени своей смерти А.Г. Кушелев-Безбородько был настоящим его руководителем-распорядителем и меценатом.

***Bondar N.* Honoured trustee of Gimnasium of Higher Sciences in Nizhyn: count Olexandr Kushel'yov-Bezborod'ko**

This is short biographic essay about representative Bezborod'kos' dynasty, which concluded building and cared of opening of Gimnasium of Higher Sciences in Nizhyn. Without regard to the rank of the *honoured* trustee of this higher educational establishment, to time of his death A.G. Kushel'yov-Bezborod'ko was the real its patron and manager.